

Moguće je nadalje, proučavati stanje u poljoprivredi, propagiranje uzgoja određenih kultura, vinogradarstva, osnivanje poljoprivrednih institucija, razvoj stočarstva, uzgoj konja i davanje premija za njihov uzgoj raspolaganje pašnjacima, lov i zaštita divljači, udruživanje pojedinih poljoprivrednih grana, davanje zajmova i osnivanje banaka. Značajni su podaci o gradnji cisterni i vodovoda, regulaciji rijeka Mirne i Raše, te izgradnji i održavanju mostova; isušivanje Čepićkog jezera; izgradnja cesta te njihovo uzdržavanje (Poreč — Labin — Pula, Barban — Labin — Pula, Jurdani — Podgorje i dr.) Isto su tako zanimljivi podaci o elektrifikaciji, izgradnji električnih centrala i radionica, izgradnji željeznice, električne željeznice Trst — Poreč (akcije) izgradnji solana, tvornice leda, telegrafskih linija, uvođenje automobilskog prometa, pomorskih veza između Istre Trsta i dr. Nalazimo podataka i o gradnji bolnica i pojedinih odjela bolnice (Pula), o gradnji škola srednjih i stručnih (Gimnazija u Pazinu, gimnazija u Koprju, Liceja u Puli, Nautike u Malom Lošinjju; osnivanje Biološko-pomorskog instituta u Rovinju, Poljoprivrednog instituta, Šegrtske škole u Vodnjanu, stručne škole u Zametu i dr.

Zanimljive podatke daju i izvještaji prosvjetnih vijeća o davanju stipendija i pomoći siromašnim učenicima i studentima za studije u Grazu i Beču; osnivanje talijanskih i hrvatskih paralela u školama, školovanje učitelja, o svećenstvu i njihovom djelovanju u narodu i dr.

Možemo naći i važnih podataka o početku razvoja turizma, obrazloženja i povezivanje u izgradnji komunikacija u vezi s turizmom, balneografske referate i podatke o klimi i sl.

U granicama kompetencije Zemaljskog sabora nalazimo i podataka o održavanju i smještaju vojske, žandarmeriji i njenom odnosu prema narodu. Zanimljivo je određivanje i mijenjanje granica pojedinih općina te određivanje općinskih poreza i dr.

Unatoč povijesne vrijednosti ovog arhivskog fonda, do sada se malo naučnih radnika direktno njime poslužilo za naučno istraživanje.

Jakov Jelinčić, Historijski arhiv, Pazin.

SAOPCENJE O ARHIVSKOJ GRAĐI OD 1918. DO 1945. GODINE koja se nalazi u Historijskom arhivu u Pazinu

Zbog ograničenog prostora koji mi stoji na raspolaganju odlučio sam da o nekim fondovima kažem samo nekoliko riječi, a da druge naglasim više, smatrajući da su ovi drugi važniji za nauku.

U prvu grupu spadaju fondovi općina i sudova. Građa općina tretira administraciju i mislim da je najvažnije za nju reći da su spisi bili podijeljeni na slijedeće grupe (tzv. kategorije):

1. Administracija
2. Dobrotvornost
3. Gradska i seoska policija
4. Zdravstvo i higijena
5. Financije
6. Uprava
7. Pravosuđe i bogoštovlje
8. Vojni poslovi
9. Prosvjeta
10. Javni radovi i promet
11. Poljoprivreda, industrija, trgovina i korporacije
12. Anagrafski ured, popis pučanstva, statistika
13. Veze s inozemstvom, emigracije i imigracije
14. Razno
15. Javna sigurnost

Ove su se grupe dalje dijelile na podgrupe (tzv. klase).

S obzirom da je velik broj fondova općina nestao (to se naročito odnosi na manje općine), navodim sada one koje su sačuvane. Uz njih ću napomenuti i broj pomoćnih knjiga i svežnjeva za period koji nas ovdje zanima:

1. Općina Pula (oko 200 pomoćnih knjiga i 450 svežnjeva)
2. Općina Pazin (oko 200 pomoćnih knjiga i 127 svežnjeva)
3. Općina Buje (oko 250 pomoćnih knjiga i oko 100 svežnjeva)
4. Općina Rovinj (oko 100 pomoćnih knjiga i 266 svežnjeva)
5. Općina Labin (oko 50 pomoćnih knjiga i 290 svežnjeva)
6. Općina Novigrad (sačuvani samo spisi, i to samo do 1924, a knjige, i to samo djelomično — pedesetak pomoćnih knjiga i 10-ak svežnjeva — do 1934. godine)
7. Općina Buje (oko 200 pomoćnih knjiga i 46 svežnjeva)
8. Općina Grožnjan (56 svežnjeva: 1918—1939. godine — sačuvano samo djelomično).
9. Općina Buzet (oko 90 svežnjeva — pomoćne knjige nisu sačuvane).

Što se sudova tiče, oni su samo djelomično sređeni i ne možemo u potpunosti reći što sadržavaju. Svakako je od sudova najvažniji fond Okružnog suda u Puli. U njemu smo, napr., pred tri godine našli predmet: Fatti d'Albona (Labinski događaji — optužnica protiv labinskih rudara, te još neke spise s tim u vezi; sam materijal sa suđenja uglavnom je izgubljen).¹

---

¹ Ovu optužnicu objavio je in extenso J. Jelinčić u Vjesniku Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. XV, str. 171—207, Rijeka 1970.

O samom postanku rudara govoreno je u pravno-povijesnom svjetlu u ožujku 1971. god. na simpoziju u Labinu. Svi radovi su objavljeni u Zborniku radova »Labinska republika« — Problemj Sjevernog Jadrana — sv. 2 — Sjeve-rojadranski institut JAZU u Rijeci, Rijeka 1972.

Sačuvani su nam slijedeći sudovi:

1. Okružni sud u Puli
2. Kotarski sud u Puli
3. Kotarski sud u Rovinju
4. Kotarski sud u Pazinu
5. Kotarski sud u Bujama
6. Kotarski sud u Labinu
7. Kotarski sud u Buzetu
8. Kotarski sud u Motovunu
9. Općinski sud u Poreču

Njihovi se spisi za sada u inventaru vode kao jedinstvena serija, pa nećemo navoditi broj svežnjeva. To se odnosi još i na općinu Vodnjan, te na fondove Lučkih kapetanija u Puli i Rovinju.

Treba još napomenuti da će se fondovi još smanjiti odabiranjem prilikom sređivanja.

U drugu grupu fondova možemo ubrojiti važan fond školskog nadzorništva (Proveditorata) za Istru u Puli. Granične su mu godine 1918—1945. Grupe spisa su mu slijedeće:

- A) Personalni odjel
- B) Osnovne škole
- C) Klasične škole
- D) Tehničke škole
- E) Srednje škole

Unutar svake grupe spisa postoji više podgrupa.

Fond sadrži 191 kutiju građe.

Govoriti o važnosti građe fonda Prefektore u Puli povijesničarima i arhivistima nije potrebno. Fond je sređen, postoji dobar inventar, građa je već nekoliko puta poslužila za objavljivanje znanstvenih radova.²

Napomenimo još da fond ima 410 svežnjeva (1923—1945), te 200 kutija građe o promjeni prezimena (1928—1938).

Spisi su bili podijeljeni u slijedeće grupe:

- I — Personalia
- II — Osoblje Prefektore
- III — Potprefektore (ustanovljenje, osoblje, arhivi i dr.)
- IV — Kvestura i milicija
- V — Razne okružnice
- VI — Poslovi javne sigurnosti
- VII — Propaganda
- VIII — Općinska administracija — provincijska administracija

---

² Građa Prefektore poslužila je, između ostalog, za slijedeće radove: Talijanska kolonijalizacija Julijske krajine (I. Mihovilović — Anali Jadranskog Instituta, sv. 1. 1956), Dr Vjekoslav Bratulić: Izbor dokumenata o etničkom sastavu i političkim prilikama Istre (1918—1930) i dr.

- IX — Politička situacija
- X — Mjere u korist provincije
- XI — Poljoprivreda i šume
- XII — A) Javni radovi
B) Korporacije
- XIII — Promet
- XIV — Financije
- XV — A) Pravosuđe
B) Bogoštovlje
- XVI — A) Narodna prosvjeta
B) Vanjski poslovi
- XVII — Ministarstvo rata
- XVIII — Cenzura i tisak
- XIX — Svečanosti, nacionalni praznici
- XX — Počasti i poklonstva
- XXI — Udruženja
- XXII — Dopisivanje sa senatorima i poslanicima
- XXIII — Odlikovanja i priznanja
- XXIV — Povjerljivi troškovi javne sigurnosti
- XXV — Dozvole za gradnju, kupoprodajni ugovori i uknjižbe
- XXVI — Povjerljivi spisi
- XXVII — Razno

Svaka od navedenih šifara ima obično po nekoliko fascikala koji se odnose na razne predmete u okviru spomenute signature.³ Na ovom fondu ne bih se dalje zadržavao. Kada bi se makar i djelomično htjelo nešto o njemu reći, trebalo bi za to mnogo više prostora. Za one koji taj fond ne poznaju dao sam zato samo pregled grupa spisa. Fond je veoma zanimljiv i očekuje još veći broj radnika koji će se njime pozabaviti.

Sada dolaze na red fondovi na koje želim staviti naglasak, i to iz više razloga: fondovi su po svom sadržaju veoma važan materijal za noviju povijest Istre, o njima nema literature, nisu korišteni u znanstvene svrhe osim dvaju.⁴ Radi se o fondovima koji su nastali između 1918. i 1922. godine. To su:

1. Generalni vicekomesarijat za Istru u Poreču
2. Kvestura — Pula
3. Civilni komesarijat (kasnije potprefektura) — Pazin

---

³ Navedene kategorije upotrebljavale su se od početka 1925. do 1945. godine. U periodu 1923. i 1924. god. važila je klasifikacija bivšeg Civilnog komesarijata u Puli. Vidi klasifikaciju uz opis građe toga fonda.

⁴ U znanstvene svrhe poslužio je fond Civilnog komesarijata u Pazinu (F. Čulinović, *Revolucionarni pokret u Istri 1920*) te + Kvesture u Puli (V. Bratulić u već spomenutom radu; tamo se, naime, navodi nekoliko dokumenata Prefektore koji arhivistički spadaju u Prefekturu, ali ih je poslala Kvestura u Puli). O tvorcima fondova o kojima ćemo govoriti pisao je dr Milivoj Korlević. *Uprava i sudstvo u Istri od 1918. do 1945.* Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. 4, str. 19—91, Rijeka 1954).

4. Civilni komesarijat (kasnije potprefektura) — Poreč
5. Civilni komesarijat — Pula
6. Karabinijerska četa — Pazin
7. Karabinijerska četa — Rovinj

Da se ovo saopćenje ne bi pretvorilo u suhoparno nabranje, iznijet ću u kratkim crtama sadržaj posljednjih sedam fondova. O važnosti fondova komesarijata, potprefektura i karabinijerskih četa za povijest Istre mislim da je izlišno govoriti.

Počet ću najprije s fondom koji je po svojim kompetencijama bio, da tako kažem, općeistarski i čija građa, prema tome, zadire na cjelokupni istarski teren. Osim toga ona zadire u cijelo razdoblje koje nas ovdje zanima.

Radi se o fondu pulske kvesture.⁵ Fond je nepotpun a sastoji se od 30 kutija građe s vremenskim rasponom od 1921—1945. godine. Sređujući sačuvanu građu i razgovarajući s onima koji su fond vidjeli u cijelosti, došao sam do zaključka do je sačuvano otprilike 10% građe. Malo, zaista, ali mislim da je upravo to razlog više da se ukaže na važnost ovog fonda i da se baci barem letimičan pogled na onu građu koja nam se sačuvala.

Grupe spisa nose oznake abecednim redom od A do Z. To sam ustanovio na temelju sređivanja građe, dok nekog tumačenja grupa spisa nisam našao. Ustanovio sam postojanje slijedećih grupa spisa: A, B, C, D, E, L, Q, S, V i Z.

Svaka grupa ima svoje podgrupe označene arapskim brojevima.

U 1. kutiji između ostalog nalazimo građu kategorije A-1 iz 1940. godine — vojnici slavenskog porijekla. To isto nalazi se i u kutiji 2.

Kutije 3. do 7. vrlo su važne, jer sadrže spise kategorije A—8, vremenski period 1921—1945. Spisi se odnose na subverzivnu djelatnost i na komuniste.

Kutija 9. sadrži građu o raznim udruženjima (kat. D-2; 1926—1943). Napr.: udruženje bivših boraca (1926), kooperativna društva i društva uzajamne pomoći (1933), razni klubovi i udruženja nastali prije 1918. god. (građa nastala u periodu između 1934. i 1935), udruženja međunarodnog karaktera (1932) te propisi u vezi s konfiskacijom dobara ukinutih političkih udruženja (1926—1928).

Osim toga, ova kutija sadrži i građu kategorije D-7 (uvjeti javne sigurnosti u Provinciji — tromjesečni izvještaji i dr. — sa specijalnim osvrtom na subverzivnu i kriminalističku djelatnost između ostalog: jedan spis o interniranima u koncentracionim logorima). U toj građi nalaze se također i mjesečni izvještaji o ekonomskoj situaciji (1937—1941).

Kutija 10. sadrži razne odredbe policije te izvještaje Kvesture (E-1; 1934—1945), dopise koji se odnose na španjolsku revoluciju, odnosno na

---

⁵ Questura di Pola.

Istrane koji su u njoj sudjelovali (spisi nastali u periodu od 1936. do 1942). Ova kutija sadrži, osim toga, izvještaj o aktivnosti Kvesture u 1944. godini.

Kutije 11, 12. i 13. sadrže građu koja se odnosi na grupu E-1: informacije o vojnicima u vezi sa slavenskim porijeklom (1940—1941). Dio građe u kutiji 13. (također grupa E-1) odnosi se na političku situaciju u raznim općinama koje spadaju pod jurisdikciju pulske Kvesture (1943). Osim toga, u tim se kutijama nalazi i nekoliko spisa o akcijama partizana (sve E-1) (partizanski napad na njemački transport u blizini Boljuna (21. XI 1943), selo Crklada — potjernice za nepoznatima za koje se smatra da su partizani (12. VIII 1943). U toj kutiji sačuvana je i kopija pisma Pokrajinskog izvršnog komiteta KPI proleterima Julijske Venecije (20. VIII 1943), proglas radiostanice »Slobodna Jugoslavija« na talijanskom jeziku (12. VIII 1943), prijeteće pismo načelniku Villadecani upućeno u ime Teritorijalnog odbora Osvobodilne fronte Slovenije za Južno primorje, te informacija da su se prigodom 1. svibnja na nekim objektima pojavili naslikani srp i čekić. Nadalje, tu se nalazi građa o aktivnosti komunista, pronađenim lecima, jugoslavenskoj propagandi i dr. (1943—1944), zatim: osobe na koje treba posebno motriti (Vigilati speciali), (1920—1933), pa upute za onemogućavanje štrajka u industrijskim poduzećima (1943), odredbe u vezi s dozvolama za ulazak u koloniju za konfiniranje političkih protivnika fašizma (1938—1939) i dr.

U kutijama 16, 17. i 18. nalaze se podaci u vezi s osobama koje su nestale, a sumnja se da su pristupile partizanima, te inače o sumnjivim licima (E-1; 1939—1945). Sve je sređeno po abecednom redu. Između ostalog, u kutiji 18. u dosjeu Vrbanac Karlo (Verbana Carlo di Giuseppe) nalazi se popis nekolicine simpatizera otpora na Labinštini (1943), a u dosjeu Vrbanac Antuna pok. Antuna popis rodbine nekolicine partizana koje treba internirati, je su im članovi porodice otišli u partizane (1943).

Dio kutije 19. sadržava spise E-3 koji se odnose na konfinirane i na zatvorenike (1923—1942).

U istoj kutiji nalaze se i spisi E-4, 5 i 6, koji se odnose na konfinirane i na zatvorenike, te na neke propise s tim u vezi (1920—1944).

Grupe spisa Q-1, 2 i 3 (kutija 20, 21. i 22) odnose se na strance (1920—1945). Npr.: nadzor nad strancima koje se smatra sumnjivim i subverzivnim elementima (1920), (Q-2). Također Q-2: izagnani Jugoslaveni (1922—1926) i dr.

Grupa S sa svojim podgrupama odnosi se također na strance, na izdavanje pasoša i druge poslove s tim u vezi (1921—1943 — dio 22. i dio 23. kutije). Npr.: pasoši za inozemstvo (1921—1939), (S-2). Također S-2: pasoši za Jugoslaviju (1922—1940).

U kutijama 23. i 24. nalaze se još i spisi grupe V — razne statistike (1924—1944) i drugo (V = Varia — razno). Npr.: izvještaj o vješanju kanfanarskog župnika don Marka Zelka i hapšenju dvije stotine Kanfanaraca (br. 0916 od 14. II 1944).

Grupa Z-1 koja se odnosi na putovanja visokih ličnosti (1925—1945), vojne informacije (1931) i dr. nalazi se u kutiji 24 (jedan dio te kutije).

Između ostalog Z-1: putovanje visokih ličnosti — dio te građe nalazi se u malom fasciklu sa naslovom: Capo del Governo (predsjednik vlade). Sadržaj: preventivne mjere za slučaj izvanrednog dolaska Dučea u razne istarske općine; popisi ljudi koji žive na potezu (uz ceste) Buje—Umag i Trst—Pula, uz druge ceste, te ljudi što rade u poduzećima koje bi on mogao posjetiti (1925—1945).

Grupa Z-2 ponovno se vraća na subverzivne elemente (kutije 25. i 26). Između ostalog, govori se tu i o djelovanju Komunističke partije Italije i Socijalističke partije (1921—1945). Između ostalog, u toj kutiji, također grupa Z-2, nalazi se i jedan fascikl koji sadrži razne propise u vezi sa subverzivnim elementima u pulskoj provinciji koji bi eventualno mogli izvesti atentate ili druge terorističke akte (1932—1939).

U kutiji 26, između ostalog, imamo i slijedeći arhivski materijal (također grupa Z-2): aktivnost komunističke partije u Italiji (1925—1942); u predmetu koji nosi naslov: Komintern (1937—1939) nalaze se i slike sovjetskih obavještajaca s terena zapadne Evrope. Nadalje: bdijenje nad politički opasnim elementima (1931—1938), te antifašistički pokret i teroristička aktivnost od strane anarhista koji pripadaju organizaciji »Giustizia e Libertà« (Pravda i sloboda), komunista i sl. (1938).

U kutijama 27, 28, 29. i 30. nalaze se i spisi grupe 13b. To je vrlo interesantna građa jer se odnosi na cenzuru (1940—1944), na komunističku propagandu, na partizansku djelatnost i sl. Tako navodimo spise koji govore o slijedećem: (kutija 28) cenzura — kontrola dopisnika stranog tiska (1940); cenzura korespondencije s neprijateljskim zemljama i s okupiranim teritorijima (territori presidati — teritoriji na kojem neka zemlja drži svoju posadu), (1940—1944); cenzura korespondencije koju treba zaustaviti (između ostalog: sačuvano je jedanaest kucanih stranica i 4 alegata — upute u vezi s cenzuriranjem pisama i telegrama), (1940—1945); cenzura — zapljena stranih novina (1941—1942); cenzura pisama upućenih talijanskim vojnicima koji služe u njemačkim jedinicama (1944); (kutija 29) leci na hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku i dopisi s njima u vezi (1944); informacije o vojnicima (dobrim dijelom u pitanju su vojnici koji pripadaju slavenskoj rasi), (1938—1944). Navodimo sada nekoliko spisa iz kutije 30. vrlo interesantnog sadržaja: 1. Dana 10. rujna 1943: Grupa partizana razoružala talijanske vojnike (alpince), karabinijere i finance u Lupoglavu i preuzela komandu željezničke stanice u Lupoglavu.

2. Isti datum: informacija da se u zoni Karojbe nalazi oko 400 partizana.

3. Dana 11. rujna 1943: O akcijama partizana u Karojbi, u pićanskoj dolini (Valle Pedena), u vlaku Roč—Lupoglav, Sv. Martinu kod Žminja, Rovinju, Sv. Vinčentu, o protestnoj povorci iz nekih sela Tinjanštine prema Tinjanu.

Još tri obavijesti:

1. Vojnici iz stanice Karojba razoružani uspijevaju pobjeći u Pazin.
2. Vojnici iz Cera također razoružani.
3. U toku popodneva očekuje se napad partizana na Pazin.

Interesantan je svakako i telegram što ga je pulski prefekt poslao Ministarstvu unutrašnjih poslova — kabinetu generalne policije u Rimu. On javlja da je »jučer (11. IX 1943) Pula okupirana od Nijemaca, a da su ostale općine Provincije u rukama partizana.«

Građa drugog fonda — čiji je tvorac također imao nadležnost nad čitavom Istrom i otocima, tj. nad kotarevima (komesarijatima) Koper, Poreč, Pula, M. Lošinj, Volosko i Pazin — također je nekompletna. Ima svega pet kutija. To je fond Generalnog civilnog vice komesarijata u Poreču.⁶ Tvorac fonda djelovao je svega godinu dana (1922). Građa ovog fonda odnosi se uglavnom na djelovanje ovisnih civilnih komesarijata te na komunističku i jugoslavensku propagandu. Prema onome što sam mogao sređujući i obrađujući fond rekonstruirati, grupe spisa bile su slijedeće:

G III — Razni troškovi Vicekomesarijata

G IV — Prijedlozi za odlikovanja

G V — Pomoći

G VI — Stipendije

G VII — Protivtalijanska propaganda uopće — štrajkovi

G IX — Zakoni; izbori; službenici; konzulati; karabinijeri; državljanstvo i dr.

Navest ćemo nekoliko spisa od onih koji su sačuvani: U kutiji 3. G VII ima fasciکل koji nosi naslov: Jugoslavenska propaganda (propaganda jugoslava). Zbog njegove važnosti dajemo prikaz pojedinih spisa, odnosno predmeta:

— Sačuvani spisi o situaciji u Rijeci od 1920. do 1922. godine — neki izvještaji o D'Annunzijevoj situaciji, jedan njegov apel, te dopisi (1922) kojima se pokušava spriječiti dolazak fašista i legionara u Rijeku (br. 4 iz 1922).

— Jugoslavenska propaganda — osobito nagovaranje vojnih obveznika da prebjegnu u Jugoslaviju i da se regrutiraju u vojsku SHS (br. 31 iz 1922).

— Hrvatska škola u Opatiji (br. 66 iz 1922).

— Boljševička propaganda: komunistički pokret (br. 56); protivtalijanska propaganda (br. 86); boljševička propaganda (br. 147); fašistička nasilja nad republikancima u Poreču (br. 304); hrvatsko stanovništvo Nove Vasi kod Poreča žali se Generalnom komesarijatu zbog nanesenih nasilja (br. 356 od 3. IV).

Napomenimo još da je Vicekomesarijat bio spona između Generalnog komesarijata u Trstu⁷ i civilnih komesarijata na terenu Istre.

Sada ćemo ukratko razmotriti djelovanje civilnih komesarijata:

Teško je valorizirati fondove i davati odgovore na pitanje koji je od njih važniji. U svakom slučaju, fond pulskog komesari-

⁶ Vicecommissariato Generale Civile per la Provincia d'Istria — Parenzo).

⁷ Commissariato Generale Civile per la Venezia Giulia.

jata veoma je važan.⁸ Valja napomenuti i da je relativno dobro sačuvan.

Tri su grupe spisa: A B i C, svaka sa po petnaestak podgrupa, a na kraju grupe nalaze se i spisi pod »razno« označeni slovom dotične kategorije spisa i slovom V — Varia. Često su upravo ti spisi najvažniji. Fond ima ukupno 35 kutija građe.

Bacimo sada letimičan pogled na njih:

U kutiji 3. nalazi se arhiva pulskog brodogradilišta (1918—1919) sa spiskovima radnika otpuštenih s posla i drugim raznim popisima. U kutiji 4. nalazimo izvještaj o stanju u pulskom okrugu od 5. prosinca 1918.

Građa o brodogradilištima nalazi se još u kutijama 6 (1919), 13 (1920) i 22 (1921).

U kutiji 7. između ostalog nalazi se podgrupa A-16 — općinska administracija u Puli, Barbanu, Kanfanaru i Balama (1919).

Kutija 8. je vrlo interesantna, jer uglavnom sadrži izvještaje Komesarijata Generalnom komesarijatu u Trstu i dopise ovog drugog (1919—1920).

U kutiji 9. između ostalog, nalazimo podgrupu B-7 koja se odnosi na škole. Tako npr. u toj podgrupi imamo i upute o načinu nastave povijesti (1919), te arhivu u vezi sa školskim inspektorima (1919).

Kutija 12. sadrži građu koja govori o raznim udruženjima (1919—1920). Između ostalog: proleterska udruženja ranjenika i invalida iz Vodnjana, Pule i Bala (1920), Političko društvo »Edinost« (1920), Društvo sv. Cirila i Metoda za Istru (1920), Socijalistički omladinski klub — Pula (1920), bivši politički internirci — socijalisti (1920), razna fašistička udruženja (1920—1921) i dr.

U kutiji 13. u podgrupi A-7 nalaze se spisi koji se odnose na jugoslavenski politički pokret (1920—1921).

Veliki dio građe iz kutije 18. odnosi se na razne štrajkove (1920—1921). Tako npr.: vijesti o toku štrajkova (1920), izvještaji Generalnom komesarijatu u vezi sa štrajkovima (1920). U podgrupi C-3, između ostalog: nadzor nad strancima (1920) i sabotiranje nacionalnog zajma (1920).

Vrlo interesantna je i građa iz kutije 19. Spisi koji se nalaze u toj kutiji pripadaju grupi C, podgrupa 12. i odnose se na razne nemire (1920—1922). Na nemire se odnosi i dio spisa iz kutije 35 (1922).

U kutiji 20 — podgrupa C-V — nalaze se između ostalog, interpelacije i upiti poslanika. Tako npr. Podgornik i Lovrenčić pitaju zašto su ukinute hrvatske škole (navode se redom); bez odgovora (1920—1922).

Spisi kutije 21. odnose se na političke izbore (1921—1922); ti spisi pripadaju podgrupi A-11.

U kutiji 23, grupa A-V, imamo između ostalog diskusije o pitanju glavnog grada provincije (1921), te zahtjev za ukidanje Generalnog vicekomesarijata u Poreču (sadržaj: ovlašćenja G. vicekomesara i dr), (1921

---

⁸ Commisariato civile di Pola.

—1922) spise u vezi s novinama »Pučki prijatelj« (1921).

Dio spisa iz kutije 27. odnosi se na grupu C, podgrupa 3. i 4, a govori o raznim sumnjivim osobama (1921—1922).

O radničkim komorama i raznim nemirima, te o djelovanju Komunističke partije podatke za god. 1921—1922. možemo naći u kutiji 28.

A-6 — razne partije (kutija 3 — 1918), kutija 6 (1919—1922), kutija 12 (1920—1922), kutija 20 (1921—1922), kutija 30 (1922).

Civilni komesarijat Poreč⁹ ima 21 kutiju građe. Prvih pet kutija sadrži kabinetske spise. Kutija 6. i dalje sadržavaju spise podijeljene na razne grupe.

Dio građe u kutiji 7. odnosi se na propagandu raznih partija (grupa G, podgrupa VII, god. 1921). Na ovu vrstu građe odnose se i spisi u kutiji 9 (1923) i 14 (1925).

Pazinski komesarijat¹⁰

Njegove spise možemo ovako grupirati:

Rezervatni spisi — oznaka R: personalia, izvještaji javne sigurnosti, štrajkovi, važni događaji i dr.

Kabinetski spisi, oznaka Gab.: personalia, javna sigurnost, razni poslovi, lov, šverc, ratni zatvorenici, školstvo i dr.

Grupa A: Općinska administracija, izbori, normativna akta, zakoni, odredbe, cirkulari i dr.

Grupa B: Personalni poslovi službe, zgrade državnih ureda, komunalni poslovi, stranci, politička situacija, kazališta, koncerti, karabinijeri, straže, pasoši, oružje, razne potvrde i dr.

Grupa C: Vojna pitanja

Grupa D: Kler, crkva, školstvo

Grupa G: Trgovačke i obrtničke dozvole

Grupa K: Pasoši, nošenje oružja

Grupa M: Financije, razne tombole.

Svaka grupa ima svoje podgrupe označene arapskim brojem. One nisu stalne. Osim toga treba napomenuti da ovdje nisu navedeni svi predmeti koji mogu spadati u jednu grupu spisa, kao i to da isti predmet može pripadati različitim kategorijama, pa to treba prilikom proučavanja građe uzeti u obzir.

I ovdje ćemo navesti određen broj spisa, odnosno njihove sadržaje:

U 1. kutiji nalaze se kabinetski spisi i spisi grupa A, B i C. Među njima nalazi se i spis br. 283. iz 1919. god. kojim komanda karabinijerske čete u Pazinu javlja Komesarijatu da se 2. XI 1919. u 10 h u jednoj prostoriji hrvatske osnovne škole u Pazinu sakupilo oko 60 hrvatskih učitelja i učiteljica iz raznih mjesta u Istri. Tom prilikom su podržali štrajk talijanskih učitelja u svrhu poboljšanja ekonomskih odnosa. Na kraju kabinetskih spisa u ovoj kutiji nalaze se neki spisi bez broja koji se odnose na hrvatsku gimnaziju i na druge hrvatske škole.

⁹ Commissariato civile di Parenzo.

¹⁰ Commissariato civile di Pisino.

Građa u kutiji 6. dobrim se dijelom odnosi na štrajkove u 1920. godini.

Kutija 6. uglavnom sadrži spise o poznatom štrajku labinskih rudara (1921). Na ovaj događaj nadovezuje se dio spisa iz 10. kutije.

U kutiji 7. između ostalih kabinetskih spisa nalazi se i spis br. 549. (žminjski župnik Filiplić — penzioniranje zbog antitalijanske djelatnosti).

Među spisima iz kutije 8. koji su bez broja izdvajam izvještaj o političkoj situaciji (1918—1920).

Među spisima bez broja u kutiji 9. nalazi se i nekoliko spisa koji tretiraju događaje prije labinskog štrajka (1919—1920).

Među tajnim spisima (R) nalaze se i slijedeći:

— Riječki događaji (br. 35)

— Još o labinskim događajima. Protjerivanje iz Labina onih koji su pušteni iz zatvora zbog sudjelovanja u štrajku (br. 67).

— Generalni komesarijat šalje telegram Komesarijatu kojim se traži sprečavanje fašističkih prodora prema Zadru i trećoj dalmatinskoj zoni (br. 71).

— Ilegalna organizacija »Arditi del popolo« (br. 75).

— Iz ureda. Komandi karabinijerske čete u Pazinu šalje se zapisnik o saslušanju nekolicine seljaka u Kringi u vezi s prijetnjama seljaka hrvatske nacionalnosti nakon povratka župnika B. Milanovića u Kringu (oni su, naime, prijetili seljacima talijanske narodnosti), (br. 77).

Svi su ovi spisi iz 1921. godine.

Na kraju, još nekoliko spisa bez broja o labinskim događajima.

Spisi u kutiji 10 (god. 1921) govore i o protjerivanju iz Labina radnika koji su sudjelovali u štrajku, a spis br. 561. od 2. V sadrži slijedeće: kapetan Russo, zapovjednik karabinijerske čete u Pazinu obavještava Kapetanat da vlada mir na cijelom području bazena u Vinežu, Krapnju i Štrmcu, ali da situacija nije normalna. Iz daljeg teksta izvještaja vidljivo je teško stanje.

Dio građe u kutiji 11. govori o fašističkim divljanjima. Kada smo već kod toga, onda treba reći da se građa o tom nalazi i u ostalim kutijama koje sadrže građu o različitim partijama, a odnosi se na fašizam.

Između osatlog, u ovoj kutiji je sačuvan telegram kojim civilni komesarijat u Pazinu obavještava Generalni komesarijat u Trstu, sa statističkim podacima, o sukobima između fašista i pripadnika ostalih partija (br. 664 od 31. V 1921).

I u ovoj kutiji ima građe o labinskim događajima.

Spis br. 955. od 12. X govori o komunističkoj propagandi među vojnicima.

U kutiji 14. (kabinetski spisi iz 1922) nalazi se i popis javnih društava koja postoje na području Komesarijata (br. 70 od 30. I 1922).

God. 1923. Komesarijat mijenja naziv u Potprefektura Pazin.¹¹ Kompetencije ostaju iste, ali se kategorizacija spisa

¹¹ Sottoprefettura di Pisino.

mijenja. Zbog nedostatka prostora nećemo navoditi sve oznake spisa, nego samo one oznake iz kojih spise budemo izdvojili.

U kutijama 15, 16 (još uvijek naziv Komesarijat), 21, 23. i 25. nalaze se spisi koji se odnose na općine što spadaju pod nadležnost Civilnog komesarijata (odnosno kasnije potprefektura).

Među tajnim spisima pazinske potprefektura (kutija 18) za god. 1923. nalaze se i ovi: Viceprefektura Poreč¹² javlja potprefekturama (Pazin, Pula, Volosko, Koper i Lošinj) i komandi karabinijerske čete u Poreču o nastojanju Ministarstva da se uvede red i da se onemogućuje svi narušitelji reda i agitatori, kako u prvoj dekadi siječnja ne bi mogli djelovati. S tim u vezi Ministarstvo daje do znanja da su brojna hapšenja komunista (i numerosi arresti di comunisti) u nekim mjestima dovela do reda i mira (br. 1 od 1. I 1923).

— Viceprefekt javlja da je prefektura u Trstu imenovala za pazinskog prefekta Salvatora Rapisarda koji u roku od 15 dana mora preuzeti službu (br. 5 od 3 I).

— Prefektura Pula šalje potprefektima osobno tajni spis u vezi sa širenjem jugoslavenskog tiska (br. 83 od 16 V).

Prefektura u Puli potprefekte obavještava o jugoslavenskoj propagandi preko novina »Istarska riječ«.

Među kabinetskim spisima u ovoj kutiji nalazi se i spis br. 24. od 11. I kojim potprefektura Pazin izvještava viceprefekturu u Poreču da je u Cerama nekoliko osoba prodrlo noću u školu i spalilo slike kralja i kraljice, a da je u Zminju oko 40 fašista zauzelo hrvatsku školu i u nju premjestilo općinski ured (br. 24 od 11. I).

Na kraju: Iz ureda; šalje se izvještaj pulskoj prefekturi o djelovanju Ivana Pipana i o njegovu izgonu (br. 233 od 16. IV).

Gotovo cijela 24. kutija sadrži spise koji se odnose na razna politička udruženja, komunističku i hrvatsku propagandu i dr. (1926).

Građa ovog fonda, kao i građa već spomenutih komesarijata u Puli i Poreču, govori o službenicima, o izborima, propagandi, informacijama o raznim općinama, pravu građanstva, cenzuri tiska, školstvu, političkoj situaciji i sl.

Važan fond je u onaj koji je nastao radom *Karabinijera čete u Pazinu*.¹³ Sačuvane su 23 kutije građe. No, iz spisa je vidljivo da bi ih moralo biti barem 230 do 250. Tvorac fonda je, naime, djelovao od 1918. do 1945. godine. Premda je sačuvano tako malo građe, ipak je fond vrlo vrijedan. On je tim vredniji kad znamo da je fond karabinijerske komande u Puli zagubljen. Ovo se odnosi i na Rovinj (od njega je ostala samo jedna kutija građe). Nema ni građe karabinijerske čete u Poreču itd.

---

¹² Viceprefettura di Parenzo bila je nadređena potprefekturama. Naslijedila je zapravo kompetencije Generalnog vicekomesarijata. Međutim, već početkom 1923, osnivanjem prefektura u Puli, ona gubi te kompetencije, a preuzima ih novoosnovana prefektura.

¹³ Compagnia CC. RR. (Carabinieri reali) di Pisino.

Spisi ovog fonda bili su raspoređeni u više od 20 grupa i preko stotinu podgrupa (teško bi bilo napraviti klasifikaciju spisa prema grupama, i to ne samo zbog toga što ih je mnogo, već i zbog toga što se ista građa nalazi u različitim grupama).

Možda će biti najbolje dati letimičan pregled očuvanih spisa po godinama:

U građi iz 1920. god. (kutija 1) između ostalog nalazimo spise o riječkim događajima. To se nastavlja i u 1921 (kutija 2) kao i u 1922. godini (ista kutija). Osim toga, u 1. kutiji nalazimo među spisima RS (riservato speciale — posebno rezervirano) spis br. 25. od 17. VII 1920: popis slavenskih i hrvatskih osoba (individui slavi e croati) opasnih po političkoj liniji. U popisu ih ima 140. U popisu su slijedeće rubrike: redni broj, prezime i ime, godina starosti i zanimanje, mjesto boravka, politička partija kojoj pripada, motiv zbog kojeg se smatra opasnim, i na kraju razne primjedbe.

U istoj grupi spisa (RS-1-9): Sprečavanje antitalijanske propagande.

U kutiji 2. i jedan dokumenat bez broja: registar politički opasnih osoba na teritoriju Pazinštine 1920. godine. U istoj kutiji (grupa R — rezervirani — riservati), (R-8-2): Situacija u Labinu (Pipan i drugovi), te (R-10-27): subverzivna propaganda od strane Antuna Pogančića, učitelja u Borutu (oba spisa iz 1922). Na kraju 1922. nalaze se spisi bez oznake, a jedan govori o tome da mnogi vojni obveznici bježe u Jugoslaviju.

U kutiji 3. nalazimo između ostalog (R-10-56) predmet: Periodični 15-dnevni izvještaji o pretresu stanova subverzivnih osoba.

Spisi iz 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928. i dr. tretiraju između ostalog komunističku aktivnost i jugoslavensku propagandu (kutija 2, 3, 4, 5, 6, 7. i dr.).

U izvještajima karabinijera o obilasku terena od 25. do 30. ožujka 1929. nailazimo na pokušaje karabinijera da uhapsu Vladimira Gortana. Kao i izvještaji iz ostalih mjeseci i ostalih godina, tako su i ovi sačuvani samo fragmentarno (kutija 4).

U 1933. god. ima mnogo spisa kojima se traže informacije o raznim osobama, npr.: o učiteljima, nastavnicima, liječnicima, svećenicima i dr. (kutija 7).

God. 1934. također razne informacije (kut. 8. i 10).

God. 1935. sačuvan i jedan veći fascikl s izvještajima koji su se svakog 22. u mjesecu slali diviziji u Puli. Sačuvani izvještaji protežu se do 1939. godine (kutija 11).

God. 1936. sačuvano dosta spisa. Između ostalog, govore o komunističkoj propagandi, traže se informacije o raznim osobama (kutije 13. i 14).

U kutiji 13. sačuvani su i slijedeći spisi: (R-1-29) Otpuštanje oficira koji govore drugi jezik i koji su poznati po antitalijanskim osjećajima; (R-2-8) jugoslavenska propaganda (manji fascikl); (R-2-11) komunistička propaganda među trupama u istočnoj Africi i (R-4-1) informacije o udruženju izbjeglica u Jugoslaviji.

U 1938. god. također ima dosta spisa o komunističkoj i hrvatskoj propagandi, a traže se i informacije o raznim osobama (kutija 15).

Informacijama obiluju i spisi iz 1939. godine (kutija 18).

God. 1940. između ostalog: popisi stranaca, posebno popisi Jugoslavena u općini Pazin, Plomin i Šušnjevica, te popis stranaca koje treba internirati u slučaju mobilizacije (kutija 18), (S-2-18).

God. 1942. između ostalog: informacije o antifašistima (kutija 21), (R-3-1), te potrage za vojnim dezerterima (kutija 22), (13-7-3).

U 1944. god. između ostalog: pripremanje kasarni za obranu od partizana (kutija 23), (R), pokušaji dizanja vlaka u zrak (3-20), vojnici koji su pali ili su ranjeni u borbi s partizanima (4-5), aktivnost partizana (4-38), hapšenje nekih vojnika od strane partizana (bez oznake). Svi ovi spisi nalaze se u kutiji 23).

Što se tiče najlošije sačuvanog fonda od svih do sada nabrojanih (karabinijerska četa u Rovinju,¹⁴ kasnije tenenza), recimo samo to da je sačuvano samo po nekoliko spisa za svaku godinu, najviše za 1920.

U 1920. god. između ostalog:

— Služba zaštite željeznice u slučaju štrajka željezničara.

— Popis vođa propagande i najopasnijih osoba slovenske ili hrvatske nacionalnosti na teritoriju Rovinja.

— Nadzor nad hrvatskim i slavenskim elementom.

— Zapljena jugoslavenskih novina 1940. godine.

Z a k l j u č a k

Ovaj sumarni i letimičan pregled ne može dati kompletnu sliku svega što je sačuvano. No, i da je bilo više prostora na raspolaganju, ne bi se mogao steći kompletan dojam o djelovanju tvoraca ovih fondova na terenu njihove nadležnosti. Razlog je u tome što su fondovi još uvijek manjkavi. To se osobito odnosi na Kvesturu i na karabinijersku četvu u Pazinu i Rovinju, ali i na ostale fondove o kojima je ovdje bilo riječi, a i one koji ovdje nisu ni spomenuti jer su se zagubili.

Prošlo je, eto, već 30 godina otkako je Istra sjedinjena s Hrvatskom i Jugoslavijom, prošlo je 28 godina od oslobođenja, Arhiv u Pazinu postoji već 13 godina, a mi još uvijek sa žaljenjem moramo konstatirati da su nam fondovi nekompletni, da nam nedostaje građa gotovo svih manjih općina (npr: Boljuna, Vižinade). Znamo, dužnost pronalaženja građe u prvom redu spada na Arhiv, ali možda je ovo savjetovanje, ovaj skup, prvi takve vrste u Pazinu, pravi trenutak da se svi zainteresiramo za taj problem. Uvjeren sam da nam svi želite pomoći. Svakako, mnogo je građe propalo u ratnom vihoru, ali sigurno je još ima po tavanima, podrumima i drugdje. Ovdje nam najviše mogu pomoći ljudi koji rade

---

¹⁴ Compagnia CC. RR. di Rovigno, kasnije: Tenenza CC. RR. di R.

na istarskom terenu, ali i drugi bi nam svojim iskustvom i svojom ljubavlju prema arhivima i povijesnoj znanosti mogli pomoći.

Vanjska služba arhiva bez pomoći izvan ustanove često je nemoćna. Ako u gornjem uspijemo, onda će ovo savjetovanje mnogo doprinijeti radu na istarskoj povijesti.

Ljubomir Petrović, Historijski arhiv Rijeka

ARHIVSKA GRADJA O ISTRI U MUZEJU NARODNE REVOLUCIJE RIJEKA

U Muzeju narodne revolucije Rijeka, koji je kao samostalna ustanova osnovan 1961. godine, čuva se arhivska građa NOB-e do koje je muzej došao u posjed nakon oslobođenja. Naime, na gotovo svim arhivskim jedinicama otisnut je pečat: »MUZEJ HRVATSKOG PRIMORJA — TRSAT« koji je djelovao do 1956. godine, da bi zatim bio u sklopu »NARODNOG MUZEJA RIJEKA« iz čijeg se sastava izdvaja Muzej narodne revolucije.

U arhivskoj građi, koja se prema sporazumu s Historijskim arhivom predaje na čuvanje u arhivska spremišta, postoje dijelovi arhivskih fondova, odnosno pojedine arhivske jedinice koje govore o Istri. Za tu arhivsku građu može se prije svega ustvrditi da je fragmentarna. To su dijelovi ili pojedine arhivske jedinice izuzete iz cjeline raznih arhivskih fondova zbog neutvrđenih razloga.

Osoblje Muzeja narodne revolucije djelimično je sredilo navedenu arhivsku građu. Međutim, u tom sređivanju, a i zbog karaktera same građe, nije se u potpunosti moglo primjenjivati arhivističke principe. Arhivska građa u najvećem broju slučajeva razvrstana je prema stvaraocu, tako da je zanemarena činjenica o tome tko je i gdje spise zaprimio, odnosno kojemu arhivskom fondu pripadaju. Na taj način, na primjer, u dijelu jednog arhivskog fonda nalaze se, pored kopija otposlanih spisa i originali tog tvorca fonda, bez obzira što je na njima vidljiva zabilješka o primitku pod primaoca. Princip sređivanja po stvaraocu — tvorcu fonda, doveo je do toga da su, vjerojatno, određene arhivske cjeline razbijene pa je sada teško utvrditi kojem arhivskom fondu su pojedini spisi pripadali. Možemo isto tako pretpostaviti da su cjeline razbijene izuzimanjem spisa još davno prije no što je građa i dospjela u muzej. Sve to je činilo teškoće kod sređivanja, a često je i sam karakter arhivske građe takav da je teško odrediti i dati joj mjesto gdje pripada (razne potvrde i sl.).

Arhivsku građu NOB-e možemo podijeliti na dva dijela: vojnih jedinica i organa te narodnu vlast. Iako je arhivska građa vojnih jedinica prikupljena i čuva se kod za to određenih ustanova, u arhivskoj zbirci